

F.M. DOSTOYEVSKIYNING "OQ TUNLAR" QISSASIDAGI "XAYOLPARASTLIK" FENOMENI: PSIXOLOGIK VA EKZISTENSIAL TADQIQOT

Xudoynazarov Kamolbek

Termiz davlat universitet

i o'zbek filologiyasi fakulteti 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Nazarova Manzura

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola rus adabiyotining buyuk namoyandasi F.M. Dostoyevskiyning "Oq tunlar" qissasidagi "xayolparast" (Михаил) obrazini kompleks filologik tahlil qilishga bag'ishlanadi. Tadqiqotda qahramonning ruhiy holati, uning jamiyatdan uzilganligi va ichki dunyosining boyligi ekzistensial muammo sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada Dostoyevskiy psixologizmining o'ziga xos xususiyatlari, qahramonlar muloqotidagi lirik va fojaviy jihatlar, shuningdek, shahar xronotopining personajlar taqdiriga ta'siri keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: F.M. Dostoyevskiy, "Oq tunlar", xayolparast, psixologizm, ekzistensializm, sentimentalizm, Peterburg matni, badiiy obraz, Nastenka, lirik qissa, ma'naviy izlanish, personajlar psixologiyasi.

1. Kirish

Jahon adabiyoti tarixida inson ruhiyatining eng qorong'u va eng yorug' nuqtalarini birdek mahorat bilan chiza olgan adiblar kam topiladi. Filologiya fakultetining 1-kurs talabasi sifatida rus klassik adabiyotini o'rganar ekanman, Fyodor Dostoyevskiyning "Oq tunlar" qissasi menda eng kuchli taassurot qoldirdi. To'g'risi, adibning keyingi yirik romanlaridagi og'ir falsafiy yukdan farqli o'laroq, ushbu asar o'zining lirik mayinligi va

ayni paytda chuqur psixologik dardi bilan ajralib turadi. Menimcha, "Oq tunlar" — bu shunchaki sevgi qissasi emas, balki inson qalbining voqeelik bilan to‘qnashuvidagi fojiasidir.

O‘ylaymanki, bugungi globallashuv va ijtimoiy yakkalanish davrida Dostoyevskiy yaratgan "xayolparast" tipi har qachongidan ham dolzarbroqdir. Inson nima uchun real hayotdan qochib, o‘z xayollari olamiga g‘arq bo‘ladi? Bu savolga javob izlash orqali biz shaxsning o‘z-o‘zini anglash yo‘lidagi to‘siqlarni kashf etamiz. Ilmiy rahbarim Nazarova Manzura bilan olib borgan izlanishlarimiz natijasida ushbu maqolada asarning badiiy-psixologik qatlamlarini yangicha talqinda yoritishga harakat qildik¹

2. Metodologiya

Maqola ustida ishlash jarayonida zamonaviy adabiyotshunoslikning bir qator usullaridan foydalanildi. Xususan:

- **Psixologik tahlil metodi:** Qahramonlarning ichki monologlari va ruhiy holatlarining o‘zgarish dinamikasini o‘rganish uchun qo‘llandi.
- **Sintez va dekonstruksiya:** Matndagi simvollar (masalan, oq tunlar, qorong‘u burchaklar) va ularning obraz yaratishdagi roli tahlil qilindi.
- **Qiyosiy-tarixiy yondashuv:** Dostoyevskiyning xayolparast obrazi rus adabiyotida avvaldan mavjud bo‘lgan "ortiqcha odam" (lishniy chelovek) tipologiyasi bilan qiyosiy o‘rganildi.

3. Muhokama va natijalar

3.1. Xayolparast obrazining ijtimoiy-psixologik genezisi. Dostoyevskiy ijodining erta bosqichida shakllangan "xayolparast" tipi — bu o‘z davrining mahsulidir. XIX asr Peterburgi kabi sovuq va rasmiyatchilikka asoslangan shahar muhitida nozik tabiatli

¹ Nazarova M. XIX asr rus nasrida psixologik parallelizm. O‘quv qo‘llanma. – Termiz: TerDU nashriyoti, 2024. – 45-bet.

insonning yashab qolish strategiyasi bu — ichki dunyoga ko‘chishdir. Qahramon uchun tashqi dunyo dushmanona va begona, shuning uchun u o‘zining "ichki qal’asi"ni quradi. U yerda u hamma narsaga qodir, u yerda u baxtli.

Biroq, Dostoyevskiy bizni ogohlantiradi: bu baxt — illyuziya. Real hayotdan uzilish insonni oxir-oqibat ma’naviy tanazzulga yoki cheksiz yolg‘izlikka yetaklaydi. Qahramonning "Men sakkiz yildan beri Peterburgda yashayman, lekin deyarli hech kimni tanimayman" degan iqrori uning ijtimoiy fojiasini ochib beradi. U o‘zining intellektual salohiyatini jamiyatga tatbiq eta olmagan, natijada esa o‘z tasavvurlari asirasiga aylangan "kichik inson"ning lirik variantidir.

3.2. Nastenka va voqeelikning shafqatsiz qaytishi. Nastenka obrazi Xayolparast hayotiga hayotbaxsh nur kabi kirib keladi. To‘rt kecha davom etgan muloqot qahramonga real inson bilan muloqot qilishning naqadar shirin va og‘riqli ekanligini o‘rgatadi. Nastenka — xayolparast uchun faqat sevgi obykti emas, balki uni hayotga qaytarishga urinayotgan "qutqaruvchi" hamdir.

Asardagi sevgi uchburchagi shunchaki syujet asosi emas, balki qahramonning o‘z orzulari va qattiq voqeelik o‘rtasidagi kurashini ifodalaydi. Nastenkaning ketishi xayolparast uchun nafaqat shaxsiy yo‘qotish, balki uning butun xayoliy dunyosining barbod bo‘lishidir. Dostoyevskiy psixologizmining kuchi shundaki, u qahramonning bu og‘riqni naqadar aslzodalik bilan qabul qilishini ko‘rsata olgan. U o‘z taqdiridan nolimaydi, aksincha, o‘sha bir daqiqalik baxt uchun taqdirdan minnatdor bo‘ladi. Bu holat qahramonning ma’naviy yuksakligini va uning sevgisi xudbinlikdan yiroq ekanligini isbotlaydi²

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dostoyevskiy F.M. Oq tunlar. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2017.
2. Baxtin M.M. Dostoyevskiy poetikasi muammolari. – Moskva, 1972.

^{2 2} Dostoyevskiy F.M. Oq tunlar. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2017. – 88-bet.

3. Nazarova M. Rus adabiyotida badiiy obrazlar evolyutsiyasi. – Termiz: TerDU, 2023.
4. Sharafiddinov O. Cho‘lponni anglash. – Toshkent, 1994.
5. Belov S.V. Dostoyevskiy hayoti va ijodi xronikasi. – SPb., 2001.
6. Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san’at — xalqimiz ma’naviyatini yuksaltirishning asosi. – 2017.
7. Karimov B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. – Toshkent, 2012.